

**SHIMOLIY NUROTA TOG'TIZMASINING TOSH DAVRI AREOLOGIYASIGA
DOIR DASTLABKI TADQIQOT**

Ungalov L.

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Arxeologiya kafedrası tayanch
doktaranti. @mail: lungalov@bk.ru

Annotatsiya

Markaziy Osiyoning tosh davri yodgorliklarini o'rganish yangi bosqichga kirgan hududlardan biri Nurota tog' tizmalaridir. Ushbu maqolada tog' tizmaning tabiiy-geografik xususiyatlari, Nurota tog' tizmasining janubiy va shimoliy tizmalarida tosh davriga oid shu davrgacha bo'lgan tadqiqotlar va 2018-yildan keyingi davrda qayd etilgan yangi yodgorliklar, topilmajoylar haqida ma'lumot beriladi. Yangi qayd etilgan yodgorliklar va topilmajoylar asosan, shimoliy Nurota tog' tizmasining janubiy qismi hozirgi Qo'shrabot tumani hududlaridan qayd etilgan. Maqolada topilmajoylar materiallari bilan birgalikda, tadqiqotchilar tomonidan yodgorlik deb e'tirof etilayotgan Zardolisoy-1 tadqiqotlari, dastlabki natijalari qayd etilgan.

Kalit so'zlar: Nurota tog' tizmasi, Poshshot, Uchtut, paleolit, neolit, Obay, Minishkor, Pangat, Zardolisoy, nukleus, plastina.

Introduction

Kirish

Markaziy Osiyoning tarixi kengroq o'rganilishini kutayotgan hududlaridan biri Nurota tog' tizmalaridir. Nurota tog'lari qadimiy Sug'd va Buxoro vohasi hududini issiq Qizilqum qumlari bilan qoplagan. Uzoq o'tmishda Zarafshon vohasiga faqat Ilon o'tti tog' darasi orqali chiqish mumkin edi (yo'l aylanma yo'l bo'lgani uchun uni ilon yo'liga qiyoslagan) Jizzax va Nurotadagi eng muhim nuqtalar qal'a devorlari bilan himoyalangan (Ungalov L.A., 2023, P-187-188).

Bu hudud Zarafshon hamda Mirzacho'l tabiiy geografik tumanlarining bir bo'lagi hisoblanib, tizmaning bir qismi Ustrushona davlatining shimoli – g'arbiy sarhadlarini tashkil etgan.

Nurota tog' tizmasining tarixiy-geografik joylashuviga doir mulohazalardan ko'rinib turibdiki, bu hudud qadimdan bir nechta tarixiy madaniy o'lkalarni bog'lashga xizmat qilgan. Yozma manbaalarda yaqin davrgacha bu tizmadan o'tgan dasht savdo yo'llari, qurulish va ruda konlari haqida so'z yuritiladi.

Bu hududning tosh davriga oid dastlabki fikrlar akademik Ya. G'ulomovning hozirgi Nurota va Qo'shrabot hududlaridagi qishloq atrofidagi dala ekspeditsiya yodnomalarida uchraydi. Olim o'z qaydlarida bu hududlar bronza davrida faol o'zlashtirilgan hudud ekanligini, tosh davri jamoalari izlari ham mavjudligi to'g'risida xulosa bergan.

Nurota tog' tizmalarining Qoratog' yonbag'irlarida 1958 yil arxeolog M.R.Qosimov chaqmoqtosh ustaxonasi va chaqmoqtosh xomashyosi «konlari»ga duch keldi (Касымов М. Р., 1966, pp. 21-27) Keyingi tadqiqotlarida davomida paleolit va neolit davriga oid tosh ustaxonalari tadqiq etildi. Bundan ko'rinib turibdiki, Nurota tog' tizmasining janubiy

yonbag'irlarining ibtidoiy tarixi Zarafshon vodiysi ibtidoiy jamoalari bilan aloqador edi. Keyingi yillar davomida Nurota tog' tizmasida tosh davriga oid izlanishlar ko'p uchramaydi.

2013-yil Nurota tog' tizmasining shimoliy qismida ham tosh davriga doir yangiliklar yuzaga chiqa boshladi. Gap shundaki, shu yilda atoqli olim

R. Sulaymonov rahbarligida O'zRFA O'zbekiston xalqlari tarixi muzeyi va Tokio universiteti o'rtasida tuzilgan shartnomaga ko'ra O'zbekistonning tosh davrini o'rganish bo'yicha xalqaro hamkor ekspeditsiya tashkil qilindi. Ushbu loyihaning asosiy maqsadi O'zbekistonning tosh davri yodgorliklarini multidissiplinar yondashuvlar yordamida o'rganishdan iborat bo'ldi. Birinchi dala tadqiqot mavsumida (2013 yilda) O'zbekiston- Yaponiya xalqaro hamkor ekspeditsiyasi Nurota tizmasining shimoliy qismida o'rta paleolitga oid ochiq tipdagi Poshshot makonini ochib o'rgandi (Сулейманов Р. Х., 2016 – С. 299). Makon Nurota shahridan taxminan 12–14 km shimoliy-g'arbda, Nurota tog' tizmasi shimoliy etaklarida joylashgan.

Bu yerdagi Nurota tog' tizmasining chekka etaklarida, botiqning anchayin keng hududiga, janub-sharq yo'nalishi bo'ylab yuqoridagi tog' cho'qqisiga qarab namlik bag'ishlagan buloq joylashgan.

Buloqning bevosita janubi-g'arb tomonida loydan qilingan qasrning xarobalari joylashgan va u yig'ma sopollariga ko'ra antik va o'rta asrlarda hukm surganligi to'g'risida xulosa berilgan. Qasr Nurota vohasini g'arb tomondan himoya qilib turgan. Buloq hamda qal'ani dastlab kuzatgan R. H. Sulaymonov va A. K. Kabirovlar buloq irmog'i va qal'a shimoliy etagidan kremniydan ishlangan bir nechta uchirindi topib olishgan edilar.

Poshshot topilmajoyining topilishi, unda kremniydan ishlagan tosh materiallarga duch kelinishi Nurota tog' tizmasining tosh davriga oid yangi masalalarni o'rta tashlagan edi. Olimlar fikricha bu yerdan topilgan kremniy xomashyosi 100 km atrofida uzoqlikdagi Uchtut xomashyo konlaridan yoki yaqin atrofdagi tosh konlardan olib kelingan

Nurota tog' tizmasining tosh davriga oid yana bir yangilik ham 2013-yilda qayd etildi. 2013 yilning bahorida O'zR FA Arxeologiya instituti va SamDU Arxeologiya kafedrasining paleolitchilar guruhi Jizzax viloyatining Forish tumani hududlarida qidiruv ishlarini olib bordi va bu yerdan bir qator yangi yodgorliklar topib o'rganildi ((Sayfullaev B.Q., Ergashev O.T., Rahimov K.A., Rajabov A.Y., Allayorov O., Pardayev Sh.M, 2014 C.14). Bu yodgorlikdan tashqari ekspeditsiya tomonidan Forish tumani hududida Yangiqishloq, Azimbuloq yodgorliklari ham topib o'rganilgan.

Ilmiy izlanishlar

Yuqorida keltirilgan arxeologik tadqiqotlar tarixidan ko'rdikki, Nurota tog' tizmasining shimoliy va janubiy yonbag'irlaridan tosh davri mavjudligi tog'risida axborot beruvchi yodgorliklar va topilmalar aniqlandi (1-rasm). Bu asosan hozirgi Nurota va Forish tumanlari hududlarida edi. Lekin, Nurota tog' tizmasining shimoliy va janubiy qismi oralig'idagi hozirgi Qo'shrabot tumani hududlarida tosh davriga oid yodgorliklar uchratilmagan edi. Olimlarning izlanishlari va kuzatuvlari tez orada bu hududning ham tosh davri jamoalari tarixini ochib beruvchi materiallar topilishiga imkon berdi.

1-rasm: 2018-yilga Janubiy va Shimoliy Nurota tog' tizmasida tosh davriga oid topilmalar joylashuvi.

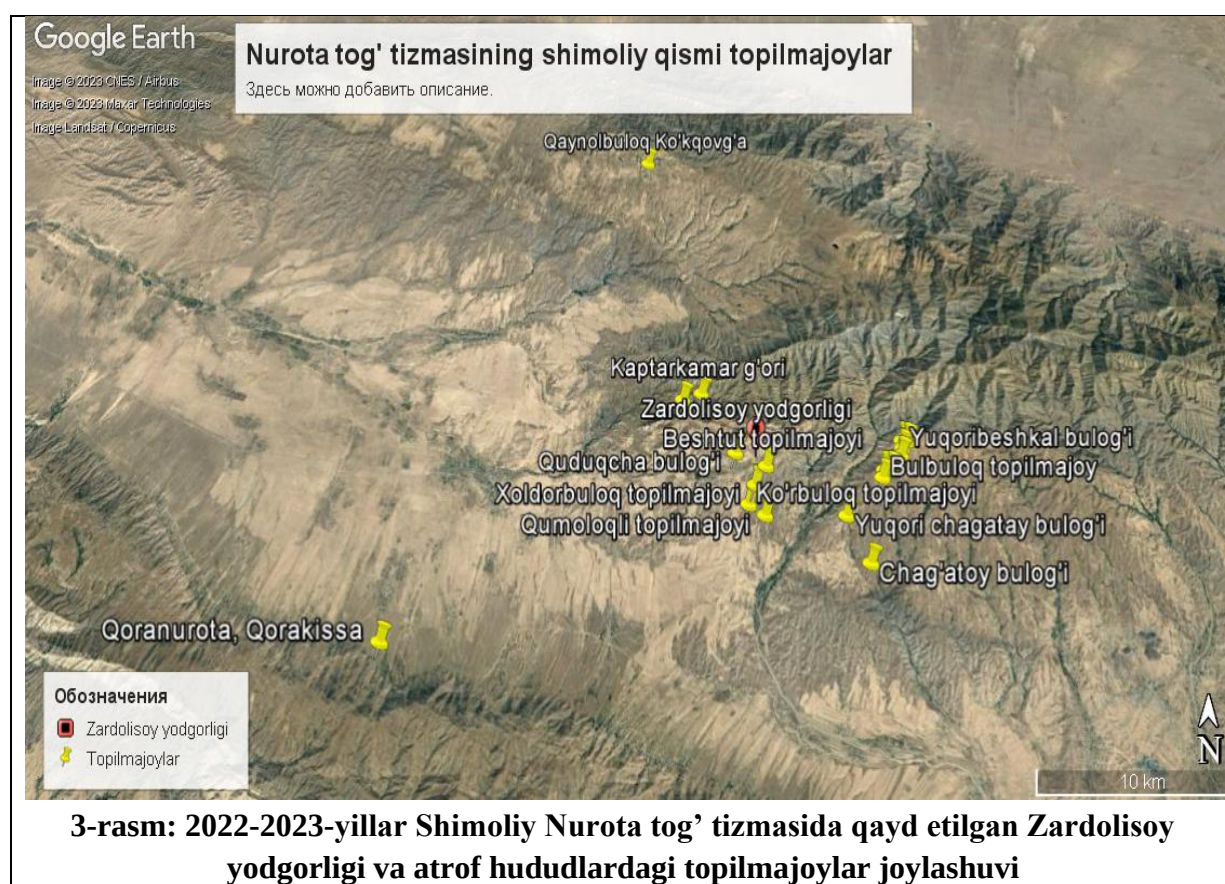
2018 yilning mart oyida Samarqand davlat universiteti va Germaniyaning Arxeologiya instituti Yevroosiyo bo'limi bilan hamkorlikda 2018-2020 yillarda "O'zbekiston-Germaniya arxeologik ekspeditsiyasini tashkil etish va Zarafshon vohasida razvedka ishlarini olib borish" bo'yicha shartnoma imzolagan edi. Shu munosabat bilan 2018 yilning 21 aprel-30 may kunlari Qo'shrabod tumani va unga qo'shni hududlarda qo'shma arxeologik ekspeditsiya tashkil etiladi. G'orlarda olib borilgan izlanishlar natijasida 2 ta tosh buyum qo'lga kiritiladi(2-rasm).

2-rasm: Shimoliy Nurota tog' tizmasida 2018-2022-yillarda qayd etilgan g'orlar joylashuvi.

G'orlardan topilgan tosh qurollari esa ishlov berish texnikasiga ko'ra so'nggi paleolit (40-12 ming yilliklarni o'z ichiga oladi) davriga mansub. Mutaxassislar bu topilmalar yoshini 30-25 ming yilliklarga oid deb xulosaladi. Bu topilmalarning topilishi olimlarning keyingi yillardagi tadqiqotlar olib borish uchun qiziqish uyg'otdi (Avanesova N., Luno E., Ergashev O., Xolmatov A., 2020. B.12-20).

Ushbu jamoaning bu hududdagi keyingi tadqiqoti 2022 yil iyul-avgust oylari davomida dala qidiruv ishlari bilan boshlandi. Qidiruv ishlarida B.Sayfullaev, A.Rajabov, doktorant A.Imomov, L.Ungalov, M.Berdiqulov, A.Baxronovlar ishtrok etishdi. Minishkor, Pangat, Obay qishloqlari hududini arxeologik jihatdan o'rganish va mintaqaning tosh davriga oid topilmalar qo'lga kiritilgan joylarning xaritasini yaratish borasida izlanishlar olib borildi (Sayfullaev B., Ergashev O., Radjabov A., Ungalov L., Imomov A., 2023. B. 15-18). (3-rasm)

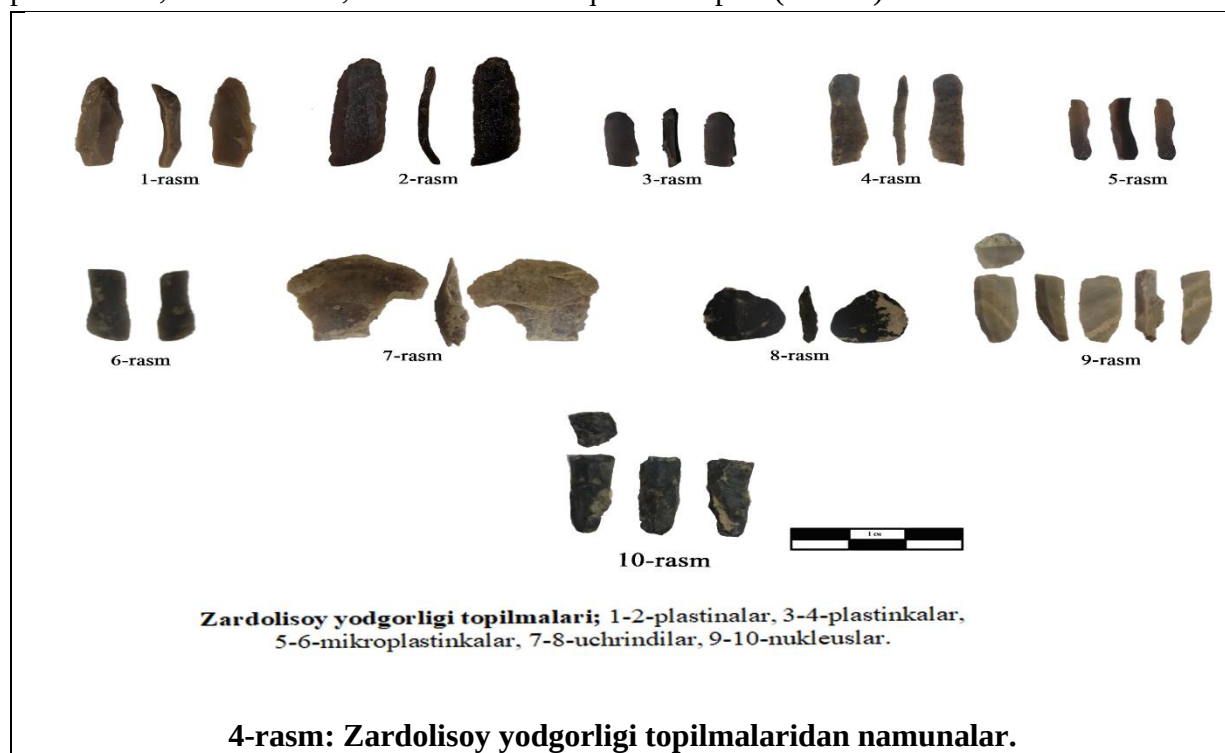
Natijalar

Tadqiqot davomida Obay qishlog'i boshlanishida kuchli kremniylashgan ohaktoshdan iborat qoya aniqlanadi. Bu yerda olib borilgan izlanishlar davomida tosh qurollarini yasashda ishlatiladigan kuchli kremniylashgan ohaktosh xom ashyosi ko'plab sochilib yotgani qayd etilgan. Bu punktni ustaxona deb aytishga hali erta deb baholangan. Sababi ushbu joyda hozircha ibtidoiy ustalar tomonidan yasalgan tosh buyumlar aniqlanmaydi. Lekin shu qishloqqa yaqin Qizilboshbuloq topilmajoyidan mazkur punktdan aniqlangan xom ashyodan yasalgan so'nggi paleolit davriga oid uchirindi qo'lga kiritiladi. Ushbu uchirindining tashqi tomoni kuchli mog'or

(patina) bilan qoplangan bo'lib, qattiq uchirindi bilan sindirilganligidan dalolat beruvchi negativ mavjud edi.

Olimlar jamoasi izlanishlar davomida qo'lga kiritilgan tosh buyumlarni ikki davrga ajratish haqida fikr yuritishgan. So'nggi paleolit davriga oid uchirindilar, kvarsdan ishlangan qirg'ich, kremniylashgan ohaktoshdan ishlangan nukleuslar yasash texnikasi va patina bilan qoplanganligi uchun so'nggi paleolit davri bilan sanalangan.

Yashil kremniydan ishlangan, retushlangan uchirindining distal qismi, kremniydan ishlangan plastinalar yasash texnikasi va saqlanish darajasiga ko'ra neolit davriga oid deb hisoblanmoqda. 2023-yilning avgust va oktyabr oylarida ham qidiruv tadqiqot ishlari davom ettirildi. Minishkor qishlog'idan neolit davriga mansub Zardolisoy makoni aniqlanib, dastlabki qazish ishlari olib borildi. Bu makonda 1 ta 2x4 m bo'lgan chuqurligi 1.10 metrga shurf qazib o'rganildi. Qazishma ishlarida 100 dan ziyod tosh buyumlar aniqlangan. Qazishma ishlarida ishlangan plastina, plastinkalar, tosh o'zaklar, uchirindi va tosh qurollar topildi(4-rasm).

Tosh buyumlar asosan kulrang, jigarrang, yashil chaqmoqtosh, slanes, kam miqdorda xalsedon, kremniylashgan ohaktoshdan yasalgan. Toshdan yasalgan buyumlarning yasash texnikasiga ko'ra Zardolisoy makoni neolit davriga oid deb sanalashni taklif etayapmiz. Shuningdek, makonga yaqin buloq atrofida yasashi texnikasiga ko'ra so'nggi paleolit davriga mansub 1 ta prizmatik nukleus va 2 ta prizmatik plastinkalar, hamda makon joylashgan soydan taxminan 1 km uzoqlikdagi Beshtut bulog'i atrofida 1 ta tepa qismidan radial ishlov berilgan tosh o'zak aniqlandi. Ko'rinib turibdiki, ushbu topilmalar hududni tadqiq etish istiqbolga ega. Izlanishlarimiz davomida Nurota tog' tizmasida joylashgan Pangat, Oboy, Minishkor, Qumoloqli, Ko'kqavg'a, To'balli, Mullalim (Qo'shrabot tumani) qishloqlari hududida qidiruv ishlari davom ettirildi. Bu izlanishlar kam sonli bo'lsada mintaqada tosh davrida odamzod tomonidan o'zlashtirilganligini asoslovchi paleolit va neolit davriga oid mehnat buyumlarini

topishga imkon beradi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, mintaqada davom ettirilish kutilayotgan tadqiqotlar Zarafshon vodiysi tosh davri arxeologiyasini o'rganishda qator ilmiy yangiliklar qo'lga kiritishi shubhasiz. Dastlabki qo'lga kiritilgan natijalar ham bundan dalolat beradi.

Xulosa

Izlanishlar natijasiga ko'ra, Nurota tog' tizmasi va uning shimoliy, janubiy yonbag'irlarining ibtidoiy jamoalar tomonidan makon tutulishi paleolit davriga borib taqalmoqda. Tadqiqotlar bu hududni kengroq o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Bunga bir nechta sabablarni ko'rsatishimiz mumkin.

- Birinchidan, ibtidoiy davr tarixini o'rganishdagi mazkur hududning o'rnini aniqlash. Mintaqadan topilgan so'nggi paleolit davri topilmalarini tadqiq etish orqali bu yerda yashagan ibtidoiy jamolarning genesizi masalasini aniqlashtirish.

- Ikkinchidan, hududda yashagan ibtidoiy jamoalar tosh qurollar yasashda xomashyo ehtiyojini qanday qondirishgan.

- Uchinchidan, neolit davri jamoalarining yondosh madaniyatlar bilan aloqasi qanday bo'lgan va yangi aniqlangan yodgorliklar qaysi madaniy birlik vakillari. Mintaqa aholisining xo'jalik tiplari qanday.

Keyingi tadqiqotlarda yuqorida keltirilgan savollarga albatta javob topiladi. Zero, Nurota tog' tizmasi qarida yashiringan ibtidoiy davr tarixi zahmatkash olimlar xizmati orqali ochilishda davom etmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Аванесова Н., Луно Э., Эргашев О., Холматов А. Қўшрабод туманида 2018-2019 йилларда олиб борилган тадқиқотлар. Ўзбекистонда Археологик тадқиқотлар. №12. Самарқанд. 2020. Б.12-20. (Avanesova N., Luno E., Ergashev O., Kholmatorov A. Research conducted in Koshrabad district in 2018-2019. Archaeological research in Uzbekistan. No. 12. Samarkand. 2020. B.12-20)
2. Вишняцкий Л.Б. Палеолит Средней Азии и Казахстана. Изд-во «Европейский дом». Санкт-Петербург, 1996. -С. 221. (Vishnyatsky L.B. Paleolithic Middle Asia and Kazakhstan. Izd-vo "European House". St. Petersburg, 1996. -S. 221.)
3. Касымов, М. Р. (1966, August). Древнейшие шахты по добыче камня в Узбекистане. In Сб. Actes du VII Congres International des Sciences Prehistoriques Pragus (pp. 21-27).
4. Ранов В.А., Несмеянов С.А. Палеолит и стратиграфия антропогена Средней Азии. Душанбе, 1973. -С. 77. (Ranov V.A., Nesmeyanov S.A. Paleolithic and stratigraphy of anthropogenic Sredney Asia. Monday, 1973. -S. 77.)
5. Сайфуллаев Б., Эргашев О., Раджабов А., Унгалов Л., Имомов А. Нурота тоғ тизмасининг шимолий қисмидан топилган тош даврига оид янги топилмалар. //Марказий Осиё халқларининг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий тарихи, моддий ва маънавий маданияти // М.Х Пардаевнинг 65 йиллигига бағишланган республика илмий амалий конференцияси материаллари. Самарқанд-2023. В. 15-18 (Sayfullaev B., Ergashev O., Radjabov A., Ungalov L., Imomov A. New Stone Age finds from the northern part of the Nurota mountain range. //Socio-economic, political history, material and spiritual culture of the peoples of Central Asia

// Materials of the republican scientific and practical conference dedicated to the 65th anniversary of M.Kh Pardaev. Samarkand-2023. B. 15-18)

6. Сайфуллаев Б.Қ., Эргашев О.Т., Рахимов К.А., Ражабов А.Ю., Аллаёров Ў. Пардаев Ш.М. Жиззах воҳасининг палеолит даври\\Ўзбекистонда Археологик тадқиқотлар. Самарқанд. 2014. -Б. 16. (Sayfullaev B.Q., Ergashev O.T., Rakhimov K.A., Rajabov A.Yu., Allayorov O'. Pardaev Sh.M. Paleolithic period of Jizzakh oasis\\Archaeological research in Uzbekistan. Samarkand. 2014. -B. 16.)

7. Сулейманов Р. Х. и др. Памятники палеолита в Яккабагском районе Кашкадарьинской области и Нуратинском районе Навоийской области //археологические исследования в Узбекистан, Выпуск 10., Самарқанд - 2016 – С. 299.

8. T.U.Salimov, D. Bababekov “Pages of History of the Nurota Oasis\\Xalqaro so'nggi texnologiyalar va muhandislik jurnali (IJRTE)ISSN: 2277-3878, 8-jild, 2S11-son, 2019 yil sentyabr n. pag. Web.

9. Ungalov Lazizbek Amiriddin o'g'li., "A brief historical-geographical description of the Nurota mountain range." EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR) 9.3 (2023): 187-188.